

ՄԱՅԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ ՀԳ տնօրեն

ԱՐԱՐՈՒՄԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ՊԱՅՊԱՆՈՒՄ՝

ՄՈՒՏՔ

Հետադարձ հայացք նետելով Ամենայն Հայոց Հայրապետի անցած ուղուն՝ դժվար է առանձնացնել մի ոլորտ, որն առավել ընդգրկուն է կամ առավել զնահատված, քան մնացածը: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ Վեհափառ Հայրապետի հետ առնչություն ունեցող կամ նրա ուշադրության կենտրոնում գտնվող բոլոր բնագավառները խաչված են միմյանց տեսանելի եւ անտեսանելի բազում թելերով: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ այստեղ փորձել ենք ուրվագծել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի «Վաչե եւ Թամար Մանուկյան» մատենադարանի եւ հրատարակչական բաժնի գործունեությունը Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կաթողիկոսության շրջանում:

Հետազոտական աշխատանքը կատարելիս օգտվել ենք նյութին վերաբերող՝ վերջին տասնամյակներում հրապարակված որոշ հոդվածներից, որոնք նշված ուղղությունները խորքային ու ամբողջական ներկայացնելու մասնակի փորձեր են²: Մինչդեռ մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը փաստում է, որ վերջին երեսուն տարիներին Վեհափառ Հայրապետի տնօրինությամբ եւ օրհնությամբ իրականացվել են մի շարք կառուցվածքային եւ բովանդակային փոփոխություններ, որոնք նոր հարթակ են դարձել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչական գործունեության եւ տպագիր ժառանգության պահպանության համար: Որո՞նք են այդ փոփոխությունները, թիրախային ի՞նչ ուղղություններ են առանձնացված, ինչպե՞ս են կազմակերպվում աշխատանքները, ի՞նչ պահանջ-

¹* Ստացվել է՝ 9.10.2022, գրախոսվել է՝ 23.10.2022: Էլ. հասցե՝ grigoryan_maya@mail.ru:

² Տե՛ս «Պատմության փառահեղ մի էջ»: Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին ուղղված հոբելյանական շնորհավորանքների, գործունեության վերաբերյալ հոդվածների ժողովածու, կազմ.՝ Գ. քհն. Վարդանյան, խմբ.՝ Ա. քհն. Պողոսյան, Ս. Էջմիածին, 2020, 800 էջ:

ներ են առաջադրվում ներկա դարաշրջանում եւ այլն, հարցադրումներ, որոնց պատասխանների փնտրտուքը պահանջում է ոչ միայն տվյալ բնագավառի խորքային ուսումնասիրություն, այլեւ համապատասխան ժամանակաշրջանի դիտարկում: Առանց այդ միջավայրի ուսումնասիրության անհնար է վեր հանել տվյալ ոլորտի առջեւ ծառացած խնդիրները եւ հաղթահարել մարտահրավերները:

**ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱՇՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ (1999–2022 ԹԹ.)**

Առաջին հայկական տպարանը տարածաշրջանում հիմնադրվել է 1771 թ. Վաղարշապատում՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, իսկ առաջին գիրքը տպագրվել է 1772 թ.³: Սկզբնական շրջանում տպարանը նախապատվությունը տվել է միայն գրքերի հրատարակությանը: 1868 թվականից հետո Մայր Աթոռի տպարանում, «Արարատ» ամսագրի հրատարակությամբ, մեկնարկել է մամուլի տպագրությունը: Վերջինիս հաջորդել է «Դպրոց» ամսագիրը (1874–1876 թթ.), որը լույս է տեսել Սբ. Գայանե վանքում՝ Վահան վրդ. Բաստամյանցի ջանքերով⁴:

Մայր Աթոռում տպարանի հիմնադրումը, ավելի ուշ նաեւ բուռն զարգացումը միանշանակ առնչվում էր տարածաշրջանում սկիզբ առած եւ զարգացող մշակութային, կրթական, գիտական քաղաքականությանը: Այն ուներ նաեւ քաղաքական ու հասարակական ետնախորք՝ միտված երկրի ներսում հայ ժողովրդի կարգավիճակի բարելավմանը:

Տպարանի գործունեությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել գործունե եւ ոչ գործունե փուլերի՝ կապված երկրի քաղաքական, տնտեսական ու հասարակական առաջնահերթությունների հետ, բայց անգամ ոչ գործունե տարիներին տպարանը ընթերցողի սեղանին է դրել բովանդակալից եւ արժեքավոր հրատարակություններ:

³ Տպարանի գործունեության մասին տե՛ս Ա. ՄՐԱՏԱՆՑ, Սուրբ Էջմիածնի միաբանության գրական-կրթական գործունեությունը եւ Մայր Աթոռի տպարանը, Ս. Էջմիածին, 1973, 184 էջ, Վ. ԴԵՐԻԿՅԱՆ, Հայ գիրքը աշխարհի խաչմերուկներում, Մասն Գ: Սուրբ Ղազարից Սուրբ Էջմիածին (18-րդ դար), Երևան, 2016, էջ 283–463: «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը հայ գրատպության կենտրոն», հրատարակությունների մատենագիտություն (1771–1920), կազմ.՝ Մ. Գրիգորյան, Ս. Պետոյան, Գ. Գրիգորյան եւ այլք, պատ. խմբ.՝ Գ. Տեր-Վարդանյան, խմբ., առաջաբ., ծան.՝ Գ. Գրիգորյան, Ս. Էջմիածին, 2021, էջ 5–37:

⁴ Վ. Ծ. ՎՐԳ. ԲԱՏԱՄԵԱՆՑ, Տարեգրություն: Ս. Էջմիածին. 1872–1880 թթ., աշխատասիրութեամբ՝ Գ. Տեր-Վարդանյանի, Էջմիածին, 2018, էջ 161–166:

1830-ական թվականներից հետո Ս. էջմիածնի տպարանն սկսում է աշխույժ գործունեությունը մինչև Ի. դարի երկրորդ տասնամյակը: Տպագրական սարքավորումների կատարելագործումը, մատչելիությունը, գրավաճառ ցանցի ընդլայնումը, հասարակության կրթական, մշակութային առաջընթացը ստեղծում են նպաստավոր պայմաններ՝ հարստացնելու Մայր Աթոռի տպագրությունների քանակն ու անվանաշարքը:

Միանշանակ է նաեւ, որ այս տպարանի բոլոր հրատարակությունները՝ գիրք կամ պարբերական, բոլոր ժամանակներում համահունչ են Մայր Աթոռի գործունեության հիմնական ուղղությունների տրամաբանությանը եւ, առհասարակ, նրա որդեգրած գաղափարների ոգուն: Միշտ էլ Սբ. էջմիածինը դիտարկվել է որպէս համայն հայության հոգեւոր կենտրոնը, որի խոսքը եւ քարոզը վճռորոշ եւ ազդեցիկ են եղել հավատացյալ հայի համար: Այդ ամենի փոխանցողը եւ տարածողը առաջին հերթին տպարանն է իր արտադրանքով:

Տպարանի, ինչպէս նաեւ Սբ. էջմիածնի մշակութային այլ կառույցների գործունեությունն արմատապէս փոխվում է, երբ ՀՍԽՀ պետական իշխանության եւ կառավարման բարձրագույն մարմինը՝ Հայաստանի հեղափոխական կոմիտեն, 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ին հրատարակում է հանրապետության տարածքում գործող բոլոր ազգերի հոգեւոր կենտրոնների մշակութային, կրթական հաստատությունները պետականացնելու մասին դեկրետը՝ «Դեկրետ հոգեւոր հաստատություններին պատկանող կուլտուր-կրթական հիմնարկությունների պետականացման մասին» վերնագրով⁵: Նման քաղաքականությունը շարունակությունն էր Խորհրդային Ռուսաստանում արդեն սկսված գործընթացի, ինչը շատ ծանր հետեւանք է ունենում Հայ Առաքելական Եկեղեցու համար⁶:

Խորհրդային տարիներին տպարանը շարունակում է գործել ընդհատումներով, տալիս է սահմանափակ տպագիր արտադրանք: Բացի այդ, առկա էին նաեւ գաղափարային ճնշումներ: 1944 թ. հունվա-

⁵ Հ.Ս.Խ.Հ. դեկրետների եւ հրամանների ժողովածու, պրակ Լ. 1920 թ. նոյեմբերի 29—1921 թ. փետրվարի 18, էջմիածին, տպ. Գիտական ինստիտուտի, 1921, էջ 16:

⁶ Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ, Տեղեկագիր էջմիածնի գիտական ինստիտուտի (5 փետրուարի—1921—1 յունիսի 1922), «Բանբեր Հայաստանի գիտական ինստիտուտի», Վաղարշապատ, 1921—1922, թ. Ա.—Բ., էջ 327, Հ. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Եկեղեցու սեփականության բռնագրավումը Խորհրդային Հայաստանում (1920 թ. դեկտեմբեր—1921 թ. փետրվար), «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երեւան, 2014, թ. 1, էջ 95—102:

րից Ամենայն Հայոց Հայրապետության ազգընտիր տեղակալ Գեւորգ արք. Զորեքչյանի ջանքերով սկսվում է «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակությունը, սակայն մինչեւ 1962 թ. սեպտեմբեր ամիսը ամսագրի առաջին էջին կամ նշվում էր Հայպետհրատի տպարան, կամ միայն ամսագրի խմբագրության հասցեն: 1962 թ. սեպտեմբերյան համարից սկսած ամսագրի էջերում նշվում է «Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան»⁷:

Տպարանի անվան հիշատակումները հաճախակի են դառնում 1970-ական թվականներից, սակայն այս շրջանում էլ Մայր Աթոռն աչքի չի ընկնում հրատարակությունների «առատությունամբ»: Մինչեւ 1991 թ. տպագրվում է ընդամենը 3 տասնյակ անուն գիրք:

Պատկերը հիմն ի վեր փոխվում է 1990-ական թվականներին՝ կապված երկրի քաղաքական, հասարակական եւ մշակութային մի շարք փոփոխությունների հետ: Չնայած սոցիալ-քաղաքական ծանր վիճակին, Վազգեն Առաջին, հետագայում նաեւ Գարեգին Առաջին Կաթողիկոսների տնօրինությամբ Սուրբ Էջմիածնում գրահրատարակչական գործը վերակազմավորվում է. շարունակվում է «Էջմիածին» կրոնագիտական ամսագրի հրատարակությունը, տպագրվում են շուրջ 150 անուն գրքեր, ինչպես նաեւ «Բեմ եկեղեցույ» (1994—1995 թթ.) երկշաբաթաթերթը՝ որպես «Էջմիածին» ամսագրի հավելված:

Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, ժառանգություն ստանալով արդեն իսկ որոշակի գործունեություն ծավալող տպարան, շարունակում է նախորդների ուրվագծած ճանապարհը՝ քաջ գիտակցելով տպագիր խոսքի եւ նյութի ազդեցությունը:

Սբ. Էջմիածնի հրատարակչական գործունեությունը ներկայացնելիս պետք է անպայման հաշվի առնել այն նախադրյալները, որոնք նպաստեցին, որ տպագրական գործը դառնա կայուն կառուցվածք եւ բովանդակություն ունեցող գործընթաց:

Նախ, շատ կարեւոր էր երկրի սոցիալ-քաղաքական վիճակը: Երկարատեւ պատերազմից, շրջափակումից, տնտեսական ճգնաժամից հետո հնարավորություն է ստեղծվում հաստատել «պայմանական» խաղաղություն, քիչ թե շատ կայուն տնտեսական հարաբերություններ, ինչն էլ խթանում է մշակութային, գիտակրթական կյանքի կայու-

⁷ Տե՛ս «Էջմիածին», 1962, թ., տիտղոսաթերթի դարձերես:

նացումն ու զարգացումը⁸։ Ստեղծված քաղաքական-տնտեսական նոր իրավիճակը հնարավորություն է տալիս կարգավորելու պետություն-եկեղեցի հարաբերությունները, ինչի արդյունքում եկեղեցուն են վերադարձվում պատմականորեն նրան պատկանող մի շարք գործառույթներ։ Ազգ — պետություն — եկեղեցի փոխհարաբերությունները, որոնք ունեն փիլիսոփայական ենթաշերտեր, թելադրում են հաշվի առնել ազգահոգեբանական յուրահատկությունները։ Պետությունն ու եկեղեցին, հավատարիմ պատմական ավանդներին, կրկին հանդես են գալիս որպես երկմիասնություն՝ սերտորեն փոխկապակցված երեւույթներ, իրենց կնիքն են դնում ազգային ինքնություն, հոգեբանության եւ հոգեկերտվածքի վրա՝ դառնալով ազգային ինքնագիտակցության կարեւոր բաղադրիչներ⁹։

Նոր ձեւավորված քաղաքական, տնտեսական հարաբերությունները որոշակիորեն նպաստում են, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցին դառնա հանրային կյանքի կարեւոր ու անբաժանելի մասը։ Իրարահաջորդ քաղաքական-հասարակական իրադարձությունները ստիպում են կամ հնարավորություն են տալիս վերարժեւորել, վերազնահատել մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնք խիստ անկյունաքարային էին ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքի համար։ Եկեղեցին, որի գործառույթները սահմանափակված էին խորհրդային տարիներին, ձեռքազատվում է բոլոր կապանքներից եւ վերստանձնում իր կարեւոր առաքելությունը ազգանպաստ խնդիրների լուծման ճանապարհին։

Էական նշանակություն ունեն Հայ Առաքելական Եկեղեցու կրթական գործառույթի ընդլայնումը¹⁰։ 1874 թ. հիմնադրված Գեորգյան հոգեւոր ճեմարանը շարունակում էր իր գործունեությունը, սակայն միայն այս կենտրոնը բավարար չէր նոր ժամանակների պահանջներին համապա-

⁸ Ա. ԱՐԳ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Ժամանակի ոգով, «Էջմիածին», 1999, Ժ.—ԺԱ., էջ 130—132, Ա. ՔԱԼԱՇՅԱՆ, Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ազգ-կրոն-եկեղեցի փոխհարաբերության մասին, «Էջմիածին», 2011, Ը., էջ 25—52։

⁹ Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Հայ Եկեղեցու դերն ու նշանակությունը հոգեւոր-մշակութային ժառանգության պահպանման գործում, «Աշխատություններ Հայաստանի պատմության թանգարանի», 2021, հտ. 8, էջ 226։

¹⁰ Բ. ԱՐԳ. ԳԱԼՍՏՅԱՆՅԱՆ, Վեհափառ Հայրապետի մանկավարժական գործունեությունը, «Էջմիածին», 2001, Ը., էջ 21—30, Ա. ՔԷՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գործունեությունը հոգեւոր-կրթական ոլորտում, «Էջմիածին», 2014, թ. ԺԱ., էջ 39—59։

տասխան կրթական գործընթաց կազմակերպելու համար¹¹: 1990 թ. իր գործունեությունն է սկսում Սեւանի Վազգենյան դպրանոցը, որը հիմնադրվել էր Ամենայն Հայոց Վազգեն Ա. Կաթողիկոսի տնօրինությամբ եւ Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Գարեգին արք. Ներսիսյանի նախաձեռնությամբ¹²: 1993 թ. իրենց գործունեությունն են սկսում Հայորդյաց տները, որոնց թիվը գնալով ավելանում է՝ ընդգրկելով ողջ Հանրապետության տարածքը: 2009 թվականի սեպտեմբերի 1-ից դռներն է բացում Էօրնեկյան հանրակրթական դպրոցը, իսկ 2013 թվականից՝ Հառիճավանքի Թրբանճյան ընծայարանը: Բոլոր այս բարեփոխումները միտված էին Հայ Առաքելական Եկեղեցու գաղափարները, խոսքը հասարակությանը, հատկապես մատաղ սերնդին հասու դարձնելու համար: Այդ խոսքը փոխանցողի առաքելությունը կրկին ստանձնում է Մայր Աթոռի տպարանը, որի արտադրանքը առաջին հերթին պետք է ծառայեր հիշյալ կառույցների սաների կրթությանն ու դաստիարակությանը:

Բոլոր այս բարեփոխումները հիմք են դառնում վերաիմաստավորելու Սբ. Էջմիածնի հրատարակչական գործունեությունը, որի առաջին եւ կարեւոր քայլը 2006 թ. ապրիլին Վեհափառ Հայրապետի տնօրինությամբ Մայր Աթոռի Հրատարակչական բաժնի կազմավորումն էր¹³: Բաժինը գործունեությունը սկսում է 2006 թ. ապրիլից, սակայն դա չի նշանակում, թե մինչ այդ Մայր Աթոռի հրատարակչական գործունեությունը դադարեցված էր կամ մասամբ էր իրականացվում: Վեհափառ Հայրապետի կողմից այս բաժնի ստեղծումը միտված էր առաջին հերթին իրականացվող լայնածավալ աշխատանքները համակարգելուն եւ ավելի նպատակային դարձնելուն, ավելի կոնկրետ.

ա. Յուրաքանչյուր տարի մշակել ծրագիր, որը հնարավորություն կտա իրականացնել թիրախավորված գործունեություն՝ ի նպաստ Հայ Առաքելական Եկեղեցու գաղափարների եւ հայացքների ամրապնդմանն ու տարածման:

¹¹ «Հանդէս տօնախմբութեան անուան Վեհ. Հայրապետի եւ նաւակատեաց բացման ճեմարանի Ս. Էջմիածնի», «Արարատ», Վաղարշապատ, 1874, Թ., էջ 342:

¹² «Սեւանի Վազգենյան դպրանոցը», «Քրիստոնյա Հայաստան»: Բացառիկ, 2004, Հոկտեմբեր, էջ 4:

¹³ Ղ. ՔԶՆՅ. ՄԱՅՐԻՆԵԱՆ, Հրատարակչական բաժինը, «Քրիստոնյա Հայաստան»: Բացառիկ, 2009, էջ 20, «Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն», «Քրիստոնյա Հայաստան»: Բացառիկ, 2021, էջ 82–84:

բ. Համակարգել Մայր Աթոռի այլ ստորաբաժանումների գործառնությունները հրատարակչական ոլորտում:

դ. Առավել արդյունավետ ու ընդգրկուն ներկայացնել հայագիտական եւ կրոնագիտական կարեւորություն ու գիտական արժեք ունեցող աշխատությունները:

Սույն նյութի շրջանակում փորձեցինք պարզել, թե քանի տպագրություն է ունեցել Մայր Աթոռի տպարանը վերջին տասնամյակներում, սակայն վերջնական թվաքանակ հնարավոր չէ ներկայացնել, քանի որ տպագիր տեսականին ներկա պահին թույլ չի տալիս ամփոփել արդյունքը¹⁴: Ներկայացնենք միայն որոշ վիճակագրական տվյալներ: Հստ Գաբրիել քհն. Վարդանյանի՝ 2006–2019 թթ. ընթացքում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ հրատարակվել է 323 անուն գիրք եւ իրականացվել են բազմաթիվ վերահրատարակություններ¹⁵: Մեկ այլ վկայությամբ՝ 1999–2004 թթ. ընթացքում տպագրվել է հարյուրից ավելի գիրք¹⁶: Հստ Աստղիկ Ստամբուլցյանի՝ 2006 թ. կազմավորված բաժինը մինչեւ 2021 թ. հրատարակել է շուրջ 500 գիրք¹⁷:

Առավել ընդգրկուն եւ հստակ է Մայր Աթոռի տպարանի արտադրանքի տեսականին՝ գիրք, թերթ, ամսագիր, մանր տպագրություններ: Տեսականու նկատմամբ նկատելի է հստակ կողմնորոշում՝ ամրագրված Գաբրիել Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից. հրատարակված բոլոր նյութերը ի սպաս դնել Հայ Առաքելական Եկեղեցու գաղափարների տարածմանը, հայ ժողովրդի մատաղ սերնդի կրթական եւ դաստիարակչական գործի կազմակերպմանը¹⁸: Առաջնորդվելով այս ծրագրով՝ վերջին 24 տարիների ընթացքում լույս են տեսել մեկնողական, դավանաբանա-

¹⁴ Նշենք, որ 2021 թ. լույս տեսավ «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը հայ գրատպության կենտրոն» մատենագիտությունը, որի շնորհիվ հստակեցվեց 1772–1920 թթ. ընթացքում գրատպության այս ակունքում տպագրված նյութերի քանակը: Տես Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը հայ գրատպության կենտրոն. հրատարակությունների մատենագիտություն 1772–1920, Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատ., 2021, 743 էջ: Հուսանք առաջիկայում Մայր Աթոռում կնախաձեռնեն հրատարակությունների մատենագիտության կազմումը, որի արդյունքում կարող ենք թվային ստույգ տվյալներ ունենալ:

¹⁵ «Պատմության փառահեղ մի էջ», Ս. Էջմիածին, 2020, էջ 23:

¹⁶ «Մայր Աթոռի հրատարակչական գործունեությունը վերջին հինգ տարիներին», «Քրիստոնյա Հայաստան»: Բացառիկ, 2004, թ. 21, էջ 12:

¹⁷ Ա. ՍԱՄԲՈՒՅՅԱՆ, Հավատն է մեր ծառայության, մեր զինվորության գլխավոր զենքը, «Քրիստոնյա Հայաստան»: Բացառիկ, 2021, էջ 14:

¹⁸ Ա. ՔՀՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Գաբրիել Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գործունեությունը հոգեւոր-կրթական ոլորտում, «Էջմիածին», 2014, ԺԱ., էջ 39–40:

կան, հակաճառական, հայրաբանական, Հայ Եկեղեցու ծեսը ներկայացնող գրքեր, գրքույկներ, տոնախոսական քարոզիչներ: Կազմվել եւ հրատարակվել են հայրաբանական գրականության արժեքավոր երկերի բնագրեր, կարեւորվել է Հայ Եկեղեցու պատմությանը նվիրված աշխատությունների վերահրատարակումը, օտար լեզուներից եւ գրաբարից թարգմանությունների, հայագիտական, եկեղեցագիտական, մեկնողական գրականության տպագրությունը, քրիստոնեական բարոյագիտական, ուսուցողական գրքույկների լույս աշխարհ գալը: Տպագրվել են աստվածաբանական արժեքավոր ուսումնասիրություններ: Հանրության սեփականությունն են դարձել քրիստոնեական բարոյախրատական գրականության բազմաթիվ գանձեր եւ այլ երկեր:

Մայր Աթոռի հրատարակչությունը համակարգում է 1944 թ. առ այսօր տարեկան տասներկու համարով հրապարակվող «Էջմիածին» կրոնագիտական-հայագիտական ամսագրի եւ 1997 թ. հրապարակվող «Քրիստոնյա Հայաստան» երկշաբաթաթերթի խմբագրությունների աշխատանքները: Բացի այս պարբերականներից, տպագրվել են նաեւ այլ անուններ, որոնք ներկա շրջանում առկա են Մայր Աթոռի Մատենադարանում՝ «Information Service» (Ս. Էջմիածին, 2000 թ., պահպանվել է միայն 3-րդ համարը), «Mother See: Newsletter of Holy Etchmiadzin» (Ս. Էջմիածին, 2001–2006 թթ.), «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին: Տեղեկագիր» (Ս. Էջմիածին, 2018):

Թվային տեխնոլոգիաների արդի դարաշրջանում, երբ տեղեկատվությունը հասանելի է յուրաքանչյուր պահի, իսկ ընթերցանության մեջ գերակշռում է էլեկտրոնային ձեւաչափը, Մայր Աթոռի հրատարակչական բաժինը շարունակում է իր գործունեությունը՝ գիտակցելով, որ թղթային գիրքը չի կորցրել իր մրցունակությունը նույնիսկ տեղեկատվության հարափոփոխ աշխարհում: Պարզապես վերականգնակերպվում են որոշ աշխատանքներ, որոնք առավել դյուրին են դարձնում նյութի տպագրությունը, դարձնում այն ավելի գրավիչ ու հասանելի: Համահունչ քայլերով արդի դարաշրջանի պահանջներին՝ 2022 թ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ հրատարակչական բաժինը, համագործակցելով «SOS Արեւելքի քրիստոնյաներ» (SOS Chrétiens d'Orient) հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի հետ, նախաձեռնել է 250-ամյա տպարանի սարքավորումների արդիականացման գործընթաց, որը պետք է ընթանա մի քանի փուլով: Ավարտին նախատեսվում է վերագինել տպարանը՝ համալ-

րելով թե՛ տպագրական եւ թե՛ կազմարարական անհրաժեշտ նորագույն ու ժամանակակից սարքավորումներով: Վստահ ենք, որ առաջիկայում Մայր Աթոռի վերազինված տպարանը կհամալրի տպագիր նյութերի շարքերը նորանոր հրատարակություններով:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻ

«ՎԱԶԵ ԵՒ ԹԱՄԱՐ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ» ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

Մայր Աթոռի Մատենադարանն ունի դարերի պատմություն: Պատմական տարբեր շրջափուլերում Մատենադարանն ունեցել է վերելքներ ու վայրէջքներ, թալանվել ու նորից վերակազմավորվել է, բայց միշտ մնացել է հայերեն ձեռագիր, հետազայում նաեւ տպագիր ժառանգության հարուստ եւ կարեւոր կենտրոն: Շատերը կարող են ենթադրել, որ այստեղ պահպանվել են միայն սուրբ գրքեր ու քրիստոնյա հայրերի աստվածաբանական-դավանաբանական աշխատություններ, սակայն Ս. Էջմիածնի Մատենադարանը եղել է եւ է հայերեն գրավոր մշակութային ժառանգության հավաքատեղի՝ անկախ ձեւից ու բովանդակությունից¹⁹:

Հոգեւոր այս կենտրոնի համար վճռորոշ էր 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ին ՀեՍՀ Հեղկոմի դեկրետը, որով բոլոր մշակութային հիմնարկությունների հետ մեկտեղ պետականացվում է նաեւ Ս. Էջմիածնի մատենադարանը՝ հանձնվելով Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի տնօրինությանը: 1921 թ. փետրվարի 5-ի հրամանագրով Էջմիածնի կրթամշակութային հաստատությունների (մատենադարան, թանգարան, տպարան եւ այլն) պետականացված ցանցի հիման վրա ստեղծվում է Էջմիածնի կուլտուր-պատմական ինստիտուտը՝ առաջին գիտական հաստատությունը այդ ժամանակվա Հայաստանում²⁰:

Խորհրդային Հայաստանի ժողկոմխորհի նախագահ Ալեքսանդր Մյասնիկյանի՝ 1922 թ. մարտի 6-ի կարգադրությամբ Վաղարշապատ են վերադարձվում պատերազմի տարիներին ապահովության համար Մոսկվա փոխադրված հայերեն ձեռագրերը, դրանք այստեղ միացվում

¹⁹ Մատենադարանի պատմության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Գ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի տպագիր գրականության բաժինը 19–20-րդ դարերում, «Էջմիածին», 1994, Հ., էջ 82–87, Գ. ՎՐԳ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ, Մայր Աթոռի մատենադարանը, «Արարատ», Վաղարշապատ, 1901, Ա., էջ 18–25:

²⁰ Ա. ԶԱՔԱՐՅԱՆ, Էջմիածնի գիտական ինստիտուտի գործունեությունը, «Արվեստագիտական հանդես», 2022, 1, էջ 278–289:

են մինչ այդ՝ 1915–1921 թթ. ընթացքում հավաքված 1730 ձեռագրերին: Շուտով Մատենադարան են մուտք գործում նաեւ Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի, Երեւանի գրական թանգարանի եւ այլ վայրերի ձեռագրական հավաքածուները: Զգալի քանակությամբ ձեռագրեր են հավաքվում նաեւ Էրզրումից, Նոր Նախիջեւանից, Դոնի Ռոստովից, Աստրախանից եւ այլ վայրերից: 1930 թ. Ի. Ստալինի հրամանով գրադարանի հավաքածուն բաժանվում է պետական տարբեր հաստատությունների: 1939 թ. Խորհրդային Հայաստանի կառավարության որոշմամբ մատենադարանը էջմիածնից տեղափոխվում է մայրաքաղաք եւ տեղավորվում Ալեքսանդր Մյասնիկյանի անվան պետական հանրային գրադարանի նորակառույց շենքում, իսկ 1959-ին՝ տեղափոխվում նոր շենք:

Հակառակ Մատենադարանի համար կործանարար այս պատմական իրադարձություններին եւ որոշումներին, այնուամենայնիվ, անգամ խորհրդային տարիներին Մայր Աթոռում ձեւավորվում է եւ գրադարան, եւ ձեռագրապահոց եւ արխիվատուն: Վերջիններս համալրվում են Մայր Աթոռի, առանձին գիտատեսական հաստատությունների եւ անհատ հրատարակիչների կողմից տպագրված եւ նվիրաբերած գրականությամբ ու վավերագրերով:

Այս գործընթացն աշխուժանում է Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ու նրա հաջորդների օրոք: 2000 թ. հունիսի 26-ին Վազգեն Ա. եւ Գարեգին Ա. երջանկահիշատակ հայրապետների անձնական գրադարանների հիման վրա Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հետեւողական ջանքերի շնորհիվ բացվում է «Գարեգին Ա.» հայագիտական եւ աստվածաբանական գիտական կենտրոնը՝ իր արժեքավոր գրադարանով: 2007 թ. օգոստոսի 25-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ Մայր Աթոռի տարածքում տեղադրվում է Մատենադարանի ապագա շենքի հիմնաքարը, իսկ 2009 թ. սեպտեմբերի 22-ին կատարվում է հիմնարկեքի արարողությունը²¹: Շատ կարճ ժամանակամիջոցում Մայր Աթոռում վեր է խոյանում Մատենադարանի նոր շենքը, որի պաշտոնական բացումը տեղի է ունենում 2012 թ. հոկտեմբերի 18-ին՝ հանգիստապետությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, մասնակցությամբ՝

²¹ «Վաչե եւ Թամար Մանուկյան» Մատենադարանի հիմնօրհներ Մայր Աթոռ Սուրբ էջմիածնում, «էջմիածին», 2009, Թ., էջ 11–12:

Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի լոնդոնաբնակ բարերարներ տեր եւ տիկին Վաչե եւ Թամար Մանուկյանների, ինչպես նաեւ բազմաթիվ գիտնականների, բարձրաստիճան պաշտոնյաների եւ բազմաթիվ հյուրերի: Մատենադարանը, ի գնահատություն եկեղեցասեր եւ հայրենանվեր բարերարների, կոչվեց «Վաչե եւ Թամար Մանուկյան»²²:

Մատենադարանի բազմահարուստ ֆոնդի հիմքը «Գարեգին Ա.» աստվածաբանական եւ հայագիտական կենտրոնում կազմավորված գրադարանն է, սակայն հետագա տասը տարիների ընթացքում արված նվիրատվությունների, ձեռքբերումների շնորհիվ 2022 թ. այն կազմում է ավելի քան 100 000 միավոր:

Վեհափառ Հայրապետի հրամանով նորաբաց Մատենադարան են տեղափոխվում Մայր Աթոռի ենթակայության ներքո գործող գրադարաններում առկա մինչեւ 1930 թ. հրատարակված բոլոր գրքերը, բացառությամբ Վեհարանում ձեւավորված հին եւ հնագույն շրջանի հավաքածուի:

Տարիներ շարունակ համարվելով սոսկ Հայ եկեղեցու գահակալների անձնական գրադարան եւ չունենալով համապատասխան շենքային պայմաններ՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում եղած գրադարանը, ըստ էության, փակ էր հասարակության լայն զանգվածների համար:

Համալիրի ընձեռած պայմանները, տեխնիկական բոլոր անհրաժեշտ միջոցներով զինված լինելը հնարավորություն է տալիս հայ եւ ալլադգի գիտնականներին, հոգեւորականներին ու պարզապես ընթերցասեր հանրությանը իրենց ուսումնասիրություններն ու աշխատանքները կատարելու, օգտվելու Մայր Աթոռի մատենադարանի հարուստ ժառանգությունից, ինչպես նաեւ կապ հաստատելու այլ մատենադարանների, գրադարանների ու գրապահոցների եւ թանգարանների հետ:

Այսօր մատենադարանի կրոնական եւ հայագիտական գրականությունից օգտվում են ոչ միայն Գեւորգյան հոգեւոր ճեմարանի ուսանողներն ու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանները, այլեւ՝ երեւելի գիտնականները, տարբեր կրթական հաստատությունների ուսանողներ, ինչպես նաեւ՝ պարզապես ընթերցողներ:

²² Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում բացվեց «Վաչե եւ Թամար Մանուկեան» մատենադարանը, «Էջմիածին», 2012, ժ., էջ 135–136, Ա. ԲՈՋՈՅԱՆ, Գարեգին Ա. աստվածաբանական-հայագիտական կենտրոնը եւ Մայր Աթոռի գիտական ձեռնարկումները, «Էջմիածին», 2009, ժԱ., էջ 122–128:

Մայր Աթոռի Մատենադարանի գործառույթները տարբեր են՝ գրադարանային, թանգարանային, գիտական, կրթական եւ այլն: Այս բոլոր գործառույթների մեկտեղումը հնարավորություն է տալիս կառույցին վերաճել սոսկ գրադարան համարվելու իրողությունից եւ հասարակության համար դառնալ գիտակրթական կենտրոն, ուր առկա հարուստ հավաքածուները եւ դրանցից օգտվելու ավանդական ու էլեկտրոնային հնարավորությունները գրավիչ պայմաններ են ստեղծում ընթերցողների համար:

Մատենադարանի ֆոնդերի համալրումն իրականացվում է շնորհիվ այն նվիրատվությունների, որոնք աշխարհի տարբեր վայրերից կատարվում են կաթողիկոսարանին, միաբանությանը, ինչպես նաեւ անմիջապես մատենադարանին: Նվիրատուները անհատներ են, ՀՀ եւ Արցախի Հանրապետության գիտակրթական, մշակութային կառույցներ, սփյուռքահայ գործիչներ, Սփյուռքում գործող կառույցներ, կազմակերպություններ եւ այլն: Նվիրատվությունների մեջ պետք է տարբերակել Վեհարանից ստացվող գրականությունը եւ անմիջապես Մատենադարանին արված նվիրատվությունը, որը իրականություն է դառնում բացառապես տնօրենության ջանքերի, ձեռք բերվող համագործակցային կապերի, այլ կառույցների հետ պարբերաբար տարվող բանակցությունների արդյունքում:

Համալրված գրականության մեջ առանձնանում են հայերեն հատիպ գրքերը, որոնց ձեռքբերման ու պահպանության համար Մատենադարանում ստեղծված են բոլոր պայմանները: Մատենադարանի տնօրենության հետեւողական աշխատանքի արդյունքում հնատիպ հավաքածուն շարունակում է ավելանալ հիմնականում նվիրատվությունների արդյունքում: Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ 2016 թվականից առանձնակի հոգածության ներքո են առնվել 1512—1850 թթ. ընթացքում տպագրված բոլոր գրքերն ու պարբերականները: Մատենադարանի գլխավոր առաքելություններից է հավաքել այս գրքերը, պահպանել խնամքով ու ուշադրությամբ, միաժամանակ հասանելի դարձնել աստվածաբանությամբ, հայագիտությամբ, Հայաստանի եւ տարածաշրջանի պատմությամբ հետաքրքրվող ընթերցողներին:

Մատենադարանում պահվում է կրոնական, աստվածաբանական, հայագիտական, պատմական գրականություն՝ շուրջ 50 լեզուներով: Կառույցի գլխավոր առաքելությունն է մեկտեղել գրքերը, պահպանել խնամքով, հասանելի դարձնել ընթերցողներին: Գրքերն այստեղ

պահվում են օգաջերմալուսային եւ խոնավության ընդունված շափո-
րոշիչների համաձայն: Ամբողջ շենքը հսկվում է ժամանակակից հա-
կաառեւանգման, հակահրդեհային համակարգերով, իսկ գրապահոց-
ներն օժտված են ժամանակակից հրդեհաշիջման եւ օդի խոնավության
ապահովման համակարգերով:

Հարուստ է ոչ միայն Մայր Աթոռի Մատենադարանի գրքային, այլեւ
պարբերական մամուլի հավաքածուն, ուր ներառված են Հայաստանում
եւ արտերկրում տպագրված հայերեն եւ օտարալեզու թերթեր ու ամսագ-
րեր, որոնց հաշվառման եւ գրանցման ուղղությամբ աշխատանքներն
սկսվել են 2021 թ.: Ավարտվել է մամուլի ամբողջ հավաքածուի փաստա-
ցի հաշվառման եւ գրանցման գործընթացը, որի արդյունքում ստեղծվել
է Մատենադարանում առկա բոլոր պարբերականները ներառող գրացու-
ցակ՝ համապատասխան մատենագիտական տվյալներով. այն հասանելի
է Մայր Աթոռի Մատենադարանի կայքէջում²³: էլեկտրոնային գրացուցա-
կի համալրման աշխատանքներին զուգահեռ իրականացվում են հետա-
զոտական աշխատանքներ, ինչի արդյունքում պարզվել է, որ որոշ պար-
բերականների առանձին համարներ պահպանվում են միայն Մայր Աթո-
ռի Մատենադարանում, իսկ որոշ անուններ նորահայտ են եւ առ այսօր
չեն արձանագրվել մատենագիտական ցանկերում:

Մայր Աթոռի Մատենադարանը, լինելով հայերեն տպագիր նյութի
պահպանության կարեւորագույն ակունքներից մեկը, ուշադրություն է
դարձնում տարբեր գիտական, մշակութային, կրթական կառույցների
հետ համագործակցային կապերի հաստատմանը: Համագործակցու-
թյան շնորհիվ կառույցը համալրվում է նոր գրականությամբ, միեւ-
նույն ժամանակ իր հերթին այլ կառույցներին տրամադրում է Մայր
Աթոռի հրատարակություններից: Պարբերաբար կազմակերպվում են
համատեղ միջոցառումներ, գիտաժողովներ, իրականացվում է փորձի
փոխանակում: Ավելին, լինելով հոգեւոր կենտրոն՝ Ս. էջմիածնի Մա-
տենադարանը համախմբում եւ համակարգում է գրադարանային ոլոր-
տի ներկայացուցիչներին՝ փորձելով գտնել տարաբնույթ խնդիրների
լուծման ուղիները:

2014 թ. Մատենադարանում որոշվեց աշխույժ գրափոխանակություն
սկսել հանրապետության եւ արտերկրի նմանատիպ կառույցների հետ:

²³ Պարբերականներ <https://etchmiadzinlibrary.am/hy/magazine> (28.01.2023 թ.):

Գրափոխանակության գործընթացն առավել դյուրությամբ կազմակերպելու համար Մատենադարանի տնօրենի առաջարկությամբ եւ Վեհափառ Հայրապետի հրամանով ստեղծվում է գրափոխանակության հանձնաժողով: Արդեն 2014 թ. գրափոխանակության համար Մատենադարանը հարաբերություններ է սկսում ԱՄՆ Կոնգրեսի գրադարանի հետ, որը շարունակվում է նաեւ հետագա տարիներին:

2014 թ. «Անցյալի պահպանություն՝ հանուն ապագայի» խորագրով հայկական գրադարանների երրորդ միջազգային համաժողովի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետի տնօրինությամբ Մատենադարանի տնօրեն Տ. Արարատ քահանա Պողոսյանը եւ Հայաստանի ազգային գրադարանի նախկին տնօրեն Տիգրան Զարգարյանը ստորագրում են փոխըմբռնման հուշագիր, որով նախանշվող համագործակցության շրջանակներում երկու կառույցները որոշում են իրենց նպաստը բերել հայագիտության պահպանման, զարգացման ու տարածման, երիտասարդ սերնդի դաստիարակության եւ ազգային-հոգեւոր արժեքների մասին իրազեկման կարեւոր գործին, խթանել հայագիտական կենտրոնների հետ հարաբերությունների ամրապնդումն ու խորացումը, իրականացնել հայ տպագիր ժառանգության եւ փաստաթղթերի թվայնացման, թվային գրադարանի ստեղծման, թվայնացման միջոցով վտանգված նյութերի երկարաժամկետ պահպանության ծրագրեր:

Համագործակցության շրջանակներում Մայր Աթոռի Մատենադարանը ներգրավվում է «Հայ պարբերական մամուլի համահավաք գրացուցակ»-ի եւ հայ հնատիպ ու վաղ շրջանի գրքերի համահավաք շտեմարանների ձեւավորման աշխատանքներում: Հետագա տարիներին համագործակցության եւ գրափոխանակության շրջանն ավելի է ընդլայնվում՝ ընդգրկելով նաեւ մարզային եւ համայնքային տարբեր գրադարաններ եւ կրթական հաստատություններ:

Մատենադարանի գիտահետազոտական գործառույթը ենթադրում է կառույցում առկա հավաքածուների, Հայ Առաքելական Եկեղեցու, հայ տպագրության պատմության եւ հայագիտական տարաբնույթ հարցերի ուսումնասիրություն, հնատիպ գրքերի գիտական անձնագրերի կազմում, համապատասխան թեմաներով էլեկտրոնային շտեմարանների ստեղծում եւ ձեւավորում, ուսումնասիրությունների հիման վրա հոգվածների, զեկույցների պատրաստում, մատենագիտությունների եւ տարաբնույթ գրքերի, գրավոր տեղեկանքների կազմում, գիտաժողովների կազ-

մակերպում եւ մասնակցութիւն (նաեւ հանրապետական եւ միջազգային տարբեր գիտաժողովների), շնորհանդեսների կազմակերպում:

Գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացման համար ընդգրկվում են ինչպես ներքին, այնպես եւ արտաքին ուժերը, գիտական միտքն ու ներուժը, նյութական միջոցները: Մատենադարանի իրականացրած գիտական գործունեութիւնը միտված է Մայր Աթոռի դերի ու նշանակութեան ամրապնդմանը, աշխատակիցների՝ տարբեր գիտահետազոտական եւ գիտամեթոդական աշխատանքների ներգրավվածութեանը: Ահա ինչու շատ կարեւոր է Մատենադարանը դիտել որպէս առանձին գիտական համակարգ:

Գործունեութեան տասը տարիների ընթացքում Մայր Աթոռի Մատենադարանը բազմիցս հանդես է եկել գիտական նախագծերով, որոնց մեջ առանձնահատուկ են գիտաժողովները, որոնք կազմակերպվում են գրեթէ յուրաքանչյուր տարի բարձր մակարդակով, եւ որոնց մասնակցում են տարբեր ոլորտների գիտնականներ եւ գործիչներ: Յուրաքանչյուր գիտաժողովի ավարտին տպագրվում է առանձին հոգւածների ժողովածու, ուր ներառված նյութերը ծառայում են գիտական նոր ձեռքբերումներին: Գիտաժողովների շարքն ընդհատվեց համավարակի, այնուհետեւ 44-օրյա պատերազմի պատճառով, սակայն հավատարիմ իր սկզբունքներին՝ Մայր Աթոռի Մատենադարանը վերականգնում է արդեն ավանդույթ դարձած գործելաոճը. 2022 թ. հոկտեմբերի 6-ին կայանում է «Մ. Էջմիածինը՝ գրքի հանգրվան» գիտաժողովը՝ նվիրված Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի հիմնադրման 10-ամյակին²⁴:

Նշենք նաեւ, որ Մատենադարանի աշխատակիցներն իրենց հերթին պարբերաբար մասնակցում են Հայաստանում եւ Արցախում կազմակերպված տարբեր գիտաժողովներին՝ ներկայացնելով ոչ միայն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի մշակութային ժառանգութիւնը, այլեւ հայ գրավոր մշակութային ժառանգութիւնն ընդհանրապէս:

Կառույցի գիտական գործունեութեան առանցքում որոշիչ դեր ունեն պարբերաբար կազմակերպվող շնորհանդեսները, որոնց ժամանակ ներկայացվում են ինչպէս Մայր Աթոռի Հրատարակչական բաժնի տպագրած գրքերը, այնպէս եւ այլ կառույցների կամ անհատների տպագրութիւն-

²⁴ Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Սուրբ Էջմիածինը՝ գրքի հանգրվան, «Քրիստոնյա Հայաստան», 2022, թ. 19, հոկտեմբեր Ա., էջ 5:

ները: Հայագիտական, կրոնական, աստվածաբանական, բանասիրական բնույթի արժեքավոր հրատարակությունները ներկայացնում են Հայ Եկեղեցուն առնչվող տարաբնույթ հարցեր, հայ ժողովրդի գրական-մշակութային ժառանգությունը: Բոլոր շնորհանդեսները կազմակերպվում են Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ:

Մայր Աթոռի Մատենադարանի գիտական գործառույթները չեն սահմանափակվում միայն գիտաժողովներով եւ շնորհանդեսներով: Այս շարքում խիստ կարեւորվում են պարբերաբար կազմակերպվող առկա եւ համացանցային համաժողովները, որոնք եւ սեփական ձեռքբերումները այլոց փոխանցելու արդյունավետ միջոց են, եւ ոլորտում առկա տեղեկատվությանը տիրապետելու հրաշալի հարթակ: Մայր Աթոռի Մատենադարանի աշխատակիցները հանդես են գալիս նիստ-պարապմունքներով՝ ներգրավելով գրադարանային ոլորտի ներկայացուցիչների եւ տարբեր կառույցների մասնագետների, նաեւ մասնակցում են տարաբնույթ դասախոսություն-քննարկումների, բանավեճերի, կլոր սեղանների, քննարկումների, որոնք հնարավորություն են տալիս հաստատելու նոր ծանոթություններ, համագործակցային կապեր, ներկայացնելու տարբեր խնդիրներ, փորձելով գտնել այդ խնդիրների լուծումները: Որոշ աշխատակիցներ դասավանդում են Գեւորգյան հոգեւոր ճեմարանում, Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանում, Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանում: Նրանք ընդգրկվում են համապատասխան բուհերի, ինչպես նաեւ ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոնի «Գրադարանային-տեղեկատվական աղբյուրներ» մասնագիտությամբ ավարտական քննական հանձնաժողովների կազմի մեջ, հանդես են գալիս որպես մագիստրոսական թեզերի ղեկավարներ եւ ընդգիմախոսներ:

Մայր Աթոռի Մատենադարանը կրոնի, աստվածաբանության, հայոց պատմության, գրականության, մշակույթի, հայագիտության վերաբերյալ տեղեկատվություն պարունակող խոշորագույն կառույցներից է: Ամբողջ տեղեկատվությունն ամբարված է Մատենադարանի հավաքածուներում եւ սպասարկվում է ընթերցողներին ըստ պահանջի: Այդ տեղեկատվությունը հավաքագրվում է գիտական-հետազոտական ամենօրյա աշխատանքի արդյունքում:

Մայր Աթոռի Մատենադարանը գիտահետազոտական կենտրոն է: Ասվածի վառ վկայությունն են աշխատակիցների՝ Մայր Աթոռի եւ

Հանրապետության գիտական ամսագրերում տպագրած գիտական ուսումնասիրությունները: Բացի հոգվածներից, իրականացվում են խմբագրական եւ հետազոտական աշխատանքներ: Մայր Աթոռի Մատենադարանի գիտական գործունեությունը սերտորեն առնչվում է կառույցում պահպանվող արժեքավոր տպագիր ժառանգությանը, որի ուսումնասիրությունը նոր լույս է սփռում դեռեւս անլուծելի թվացող հարցադրումների վրա:

Մայր Աթոռի Մատենադարանը չի սահմանափակվում միայն վերոնշյալ գործառույթներով: Այն պետության եւ հասարակության մի մասն է եւ ժողովրդի համար կարեւոր իրադարձությունների մասնակիցը: Դրա վառ վկայությունն է այն, որ 2020 թ. 44-օրյա պատերազմի ընթացքում աշխատակիցների ջանքերով Հայոց բանակի զինվորներին ուղարկվում է շուրջ 1500 օրհնված խաչ, մատենադարանականներն այցելում են Յոլյանի անվան արյունաբանական կենտրոն եւ արյուն հանձնում Արցախյան պատերազմում վիրավորված զինծառայողների համար, մասնակցում առաջնագծի համար քողարկող ռազմական ցանցեր պատրաստելու գործին:

Մատենադարանի գործունեությունն ընթանում է ժամանակի պահանջներին համահունչ: ԻԱ. դարում տեղեկատվական միջոցների բուռն զարգացման արդյունքում «թվայնացված գիրք», «թվային գրադարան» հասկացությունները իրենց լայն կիրառությունն են գտել մեր կենցաղում, եւ առանց թվային գրադարանների այսօր դժվար է պատկերացնել կրթական գործի կազմակերպումը, գիտահետազոտական աշխատանքների կատարումը եւ տեղեկատվության որոնումն ու օգտագործումը: Այդ պատճառով Մատենադարանը նպատակադրվել է թվայնացնել իր հավաքածուները:

2018 թ. փոքրիկ փորձ է արվում գրքային ֆոնդը եւ ընթերցողների սպասարկման գործընթացը ավտոմատացնելու ուղղությամբ, որի արդյունքում կազմված էլեկտրոնային քարտարանը թույլ է տալիս արագ կատարել անհրաժեշտ տեղեկատվության որոնումն ու սպասարկումը: Դա, սակայն, լոկ տեղային հասանելիություն ունեւ եւ համատեղելի չէր ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության ընդունած համաձայնագրերի հետ, ինչի հետեւանքով այլ գրադարանների էլեկտրոնային քարտարաններից եւ փաստաթղթերից օգտվելը, բնականաբար, հնարավոր չէր: Ուստի թվայնացման շրջանակներում նախատեսվում է ստեղծել

մի քարտարան, որ կհամապատասխանի ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության ընդունած համաձայնագրերին: Տարիների աշխատանքն այսօր ունի տեսանելի եւ շոշափելի արդյունք:

Մատենադարանը կիրառում է «Կոհա» (Koha) գրադարանային համակարգը, որը լայն տարածում ունի ողջ աշխարհում: Այն համատեղելի է գրադարանագիտության եւ տեղեկատվական գիտության բնագավառներում ընդունված եւ գործող միջազգային չափանիշներին, աշխատում է բազմալեզու միջավայրում: Համակարգի միջոցով ընթերցողները հնարավորություն ունեն առանց Մատենադարան այցելելու ստուգել իրենց անհրաժեշտ գրքերի առկայությունը, առցանց պատվերներ կատարել՝ առավել արդյունավետ դարձնելով Մատենադարանի սպասարկման գործընթացը²⁵:

2018 թվականից սկսած՝ Մատենադարանը Հայաստանի ազգային գրադարանի եւ ՀՀ ԳԱԱ հիմնարար գիտական գրադարանի հետ ընդգրկվել է հայ հնատիպ գրականության միասնական քարտարանի ստեղծման գործընթացներում՝ տրամադրելով այն գրականության թվայնացված ձեւաչափերը, որոնց եզակի օրինակները պահպանվում են միայն մատենադարանում եւ բացակայում են համընդհանուր քարտարանից:

Շարունակվում են լրիվ բնագրային շտեմարանների կազմման եւ ձեւավորման աշխատանքները: Նորագույն սարքերի ձեռքբերման շնորհիվ արագացավ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Մատենադարանի գրքերի թվայնացման եւ ընթերցողների սպասարկման գործընթացը:

Ներկայումս Սուրբ Էջմիածնի Մատենադարանի պահոցների թվայնացման հիմնական աշխատանքներն ուղղված են բնագրային շտեմարանի կազմմանը: Էջ առ էջ թվայնացվում է առկա գրականությունը՝ առաջին անհրաժեշտության եւ բացառիկության սկզբունքով՝ անշուշտ, նախապատվություն տալով կրոնական եւ հայագիտական գրականությանը: Կատարված աշխատանքները պահպանվում են մատենադարանի տվյալների շտեմարանում՝ ինչպես անմշակ, այնպես եւ մշակված տարբերակներով: Հետագայում՝ համապատասխան ծրագրային ապահովում ունենալու պարագայում, արագորեն ամբողջացնելու համար: Թվայնացման շնորհիվ հնարավոր է Մատենադարանի գրքային պաշարից օգտ-

²⁵ Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, էլեկտրոնային շտեմարանները՝ գրադարանների զարգացման հարթակ, Մրցունակ կրթության եւ գիտության հիմնախնդիրները հարափոփոխ աշխարհում: Միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան, 2022, էջ 98–107:

վել ցանկացողներին արագ եւ արդյունավետ կերպով տեղեկատվություն տրամադրել աշխարհի ցանկացած վայրում, ցանկացած ժամանակ:

Թվայնացման շնորհիվ հասանելի են Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտոնական ամսագրերը «Արարատ» եւ «Էջմիածին» պարբերականները, որոնցից կարելի է օգտվել ազատ օգտագործման սկզբունքով: Աշխատանքներ են տարվում նաեւ Մայր Աթոռի Մատենադարանում առկա պարբերականների թվայնացման եւ էլեկտրոնային գրացուցակի ստեղծման ուղղությամբ: Հայերեն եւ օտարալեզու պարբերականների համար ստեղծվել են առանձին էլեկտրոնային գրացուցակներ, որոնց մեջ պարբերականները դասավորված են խիստ այբբենական կարգով:

Մայր Աթոռի Մատենադարանն ունի իր կայքէջը, որի բովանդակային եւ տեխնիկական համալրման աշխատանքները կրում են ամենօրյա բնույթ: Աշխույժ կերպով գործարկվում է Մատենադարանի Դիմագիրքը (Facebook), որտեղ լուսաբանվում են Մատենադարանում կազմակերպվող միջոցառումները: Սպառիչ պատասխաններ են տրվում ընթերցողների եւ հանրության ուղարկած բազմապիսի նամակներին:

РЕЗЮМЕ

Первопрестольный Св. Эчмиадзин, идя навстречу требованиям времени, в течении веков сохранил приверженность созданию и сохранению армянской печатной литературы, благодаря чему до нас дошли ценные образцы. Благодаря отеческому вниманию Католикоса Всех Армян Гарегина II этот духовный центр по сей день выполняет исторически унаследованные функции. Ярким свидетельством этого являются издательский отдел Святого Эчмиадзина и матенадаран «Ваче и Тамар Манукян», созданные под непосредственным руководством Его Святейшества по заранее разработанному плану. Учреждая эти два важных центра, Католикос Всех Армян Гарегина II ставил задачу решить все проблемы армянского печатного наследия, от создания до сохранения.

SUMMARY

The Mother See of Holy Etchmiadzin, in spite of the changes and demands of time, has throughout the centuries adopted a policy of creating and preserving the Armenian printed heritage, thanks to which valuable samples have survived. Thanks to the daily care and patronage of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, this spiritual center still performs its historically inherited functions.

The Publishing department and “Vatche and Tamar Manoukian” Matenadaran (library) of the Mother See of Holy Etchmiadzin, established under the direct management of His Holiness Karekin II according to a prearranged plan and purpose, are vivid testimony to this. By creating these two important centers, the Catholicos of All Armenians solved all the problems of the Armenian printed heritage, from creation to preservation.

